

<i>Розділ 24</i>	Бурі на сцені й у головах	175
<i>Розділ 25</i>	Як вибитися в «класики»	182
<i>Розділ 26</i>	Митець як священник і провидець	190
<i>Розділ 27</i>	Величне і легке, піднесене й дотепне	197
<i>Розділ 28</i>	Жінки грають у стінах дому й поза ними	205
<i>Розділ 29</i>	У пошуках аудиторії	212
<i>Розділ 30</i>	Туга за рідною країною	220
<i>Розділ 31</i>	Вестернізація та модернізація	228
<i>Розділ 32</i>	У темряву	237
<i>Розділ 33</i>	Прагнення до світла	245
<i>Розділ 34</i>	Від блюзу й регтайму до джазу	253
<i>Розділ 35</i>	Від бігбенду до бібопу	261
<i>Розділ 36</i>	Реакція на утиски	270
<i>Розділ 37</i>	Просто побрязкайте коштовностями	279
<i>Розділ 38</i>	Від протесту до поп-музики	287
<i>Розділ 39</i>	Музика в «глобальному селі»	295
<i>Розділ 40</i>	Учора, сьогодні й завтра	304

ЩО ТАКЕ МУЗИКА Й НАВІЩО ВОНА ПОТРІБНА

Що таке музика? Ви можете подумати, що це доволі просте запитання, та не настільки просте, як здається. Можна сказати, що музика — це приємний звук, який лине від когось, хто співає або грає на інструменті. Але чим є цей «приємний звук» і що ми робимо, коли співаємо чи граємо? Можемо стверджувати, що люди створюють мелодії, акорди, гармонію, ритм, такт. Безумовно, це складники музики. Та вони не пояснюють, що таке музика у принципі.

Уперше з її елементами ми стикаємося ще в материнському лоні. Немовлятами починаємо чути приблизно у віці п'ятнадцяти тижнів. Звук, який домінує в нашому житті, — це серцебиття матері. Воно завжди поруч, як і дихання. Ще до народження ми усвідомлюємо ці два ритми, які звучать постійно, прискорюючись і сповільнюючись залежно від того, як активно рухається мама. Тому не дивно, що більшість людей приходять на світ із певним відчуттям ритму.

Після народження, впродовж першого року життя ми реагуємо на базовий вид «значення», можливо, навіть «музики». Ви знаєте, як звучить «дитяча мова». Це коли голос перебільшено підвищується і знижується, щоб підкреслити настрій того,

про що йдеться: «Овва, яка гарнюня!», «О, ну і бовдур же я!». Цю перебільшену мову, майже як пісеньку, використовують у дуже різних культурах у всьому світі. Дитина у відповідь усміхається, сміється, поважніше, сприймаючи слова й тон «серйозно», навіть не розуміючи значення. І є думка, що це, можливо, одне з джерел людської музики.

Я кажу «людська» музика. Але це ще питання: музика — виключно людська діяльність чи вона притаманна й іншим тваринам?

Ми належимо до виду мавп, а всі мавпи мають широкий спектр звуків — виття, крики, свист, заклики, гарчання — для вираження емоцій і конкретних смислів: захвату, страху, хвилювання, небезпеки. Як і дитяча мова, мавпячі крики можуть здаватися доволі «музикальними». Звуки, які видають деякі тварини, настільки музикальні, що ми називаємо їх «піснями». Горбаті кити співають на найрізноманітніші лади, видаючи від високого щебетання до глибоких стогонів і бурчання, об'єднавши за «тематичним принципом», і пісня може тривати 20 хвилин або й довше. Ми називаємо птахів «співочими». Найскладніший пташиний спів особливий: він схожий на людську музику і виконується так швидко, що ми не чуємо нюансів. Якщо ж сповільнити цю пісню, можна вчути, що птахи, як і кити, розміщують ноти так, що вони здаються організованими, а не випадковими.

Чи творять мавпи, кити або птахи «музику»? Це залежить від того, як ви визначаєте «музику», тож, можливо, запитання безглузде. Чи можна вважати складні звуки китів і птахів чимось на кшталт мови? Знову ж таки залежно від того, як ви визначаєте «мову». На ці запитання відповідей у нас іще нема. Але відомо: людські мозок і горло еволюціонували настільки, що ми розмовляємо людськими мовами, і ця еволюція йшла пліч-о-пліч із розвитком музики. Адже саме тому, що ми маємо і мову, і музику, існує «історія музики», про яку можна писати.

Ритм — один із основних складників не лише музики, але й життя. Від народження до смерті нас оточує ритм. Наше

власне серце б'ється. Коли ми ходимо, наші ноги рухаються в регулярному ритмі, не такому, як у чотириногих тварин. Кульгавість, стрибки й біг відрізняються за ритмом, так само як стук копит коня, коли він іде, біжить, скаче або жене учвал.

Багато перевірених часом видів діяльності надихали на музику завдяки характерним ритмам: копання, веслування, перетягування канатів, розбивання каміння. Промислова революція внесла в наше життя чимало механічних ритмів на додачу до ритмів природних. Коли ритм переривається або змінюється — приміром, коли кінь, який скаче учвал, перестрибує через паркан, коли хтось кидається бігти або зупиняється, — ми переживаємо напруження, очікування, здивування. З усіх цих ритмів постали ритми музики й танцю.

Деякі природні ритми постійно змінюються: те, як рухається і коливається повітря, як колишуться гілки на вітрі, як розбиваються об берег хвилі. Є і тихі ритми: дні повторюються, сонце сходить на світанку, подорожує небом (як нам здається) і заходить у сутінках. Дні поступово подовжуються, а потім скорочуються, утворюючи ритм року. Саме життя має ритм — від народження через зростання та занепад до смерті. У цьому житті ми відчуваємо чимало ритмів, фізичних і психологічних: прагнення досягти чогось (розумового чи фізичного), а потім розслабитися, захворіти й одужати, завагітніти і народити дитину.

Отже, життя постачає нам безліч джерел ритму, що надихають нас на створення музики. У різних куточках світу є культури, де ритм — домінуючий складник музики. Але зазвичай є і мелодія — спів або гра на музичних інструментах, — і гармонія. Завдяки цим двом елементам мелодія вчувається найвиразніше, проте гармонія має засадниче значення. Навіть коли хтось співає сам, без супроводу, у виборі нот простежується гармонія.

Це може спантеличити, тож дозвольте пояснити, що я маю на увазі. Кожен розуміє значення слова «гармонія» по-своєму. Ми говоримо про сім'ю, яка «живе в гармонії». Це лише

метафора, але походить вона від природного явища, яке уможлиблює музичну гармонію.

Якщо ви коли-небудь грали на духовому інструменті, то знаєте, що ноту можна змінити лише тим, як ви дмете. Залежно від інструмента, варто подути дужче, або стиснути тростину* сильніше, або ж якось інакше скласти губи, і вийде вища нота, а якщо зробити це ще інтенсивніше, нота буде навіть вищою. Відбувається це тому, що потік повітря всередині інструмента може вібрувати в різні способи — весь, розділений на дві однакові частини, розділений на три, розділений на чотири тощо. Якщо дути зі щораз більшою силою, то на більшу кількість частин розділиться потік повітря під час вібрації. Коли він ділиться на дві частини, то вібрує вдвічі швидше, коли на три — утричі швидше, і так далі, утворюючи дедалі вищу ноту. Те саме можна робити зі струнами скрипки, гітари чи арфи. Доторкніться до струни в точці, що ділить її навпіл, або натрое, або на чверть, і вібрація розділиться на коротші відрізки, а ви отримаєте серію вищих і вищих нот, які називаються «гармоніками», або «обертонами»**.

Ця послідовність нот, відповідно, називається «гармонійним» чи «обертонним» звукорядом. Він існує не просто як набір відокремлених нот, а й у поєднанні з іншими нотами, створюючи унікальний тембр. Якщо ви граєте або співаєте одну ноту, то струна чи повітря вібрують одночасно в різних її можливих поділах — половинах, третинах, чвертях тощо, — утворюючи різні гармоніки над основною нотою. Саме ця суміш різних висот і надає ноті характерного звучання. Ми використовуємо це явище щодня у власному голосі. Відмінність між різними голосними — «а», «е», «і», «о», «у» — це відмінність

* Тростина — деталь дерев'яних духових музичних інструментів (саксофона, гобоя, кларнета й фагота). Це тонка вузька пластина, закріплена на початку інструмента. Коли музикант вдуває повітря, тростина стає збудником коливання повітряного стовпа всередині інструмента. — Прим. наук. ред.

** Обертон (нім. Ober — «над, верхній», і Top — «звук») — складовий тон основного звука, що має більше коливань, ніж основний. — Прим. наук. ред.

між сумішами гармонік, які ми підлаштовуємо від однієї голосної до іншої, змінюючи форму свого рота.

Наші вуха створені для того, щоб чути всі ці тонкощі. Обертонний ряд змушує їх вібрувати від різних комбінацій, і ми відчуваємо «гармонійні» зв'язки його нот.

Якщо все це звучить надто теоретично, ось практична ілюстрація того, як ми інстинктивно розуміємо «гармонію» обертонового ряду. Перший інтервал цього ряду — стрибок від першої ноти до другої — називають «октавою». Може здатися, що ви не знаєте нічого про октаву, але це не так.

Уявіть себе в гурті людей, які співають «З днем народження». Чоловіки з глибшими голосами співатимуть на одній висоті, яка їм підходить, тоді як жінки й діти, у яких голоси зазвичай вищі, співатимуть відповідно на іншій висоті, на октаву вище, ніж чоловіки. Робимо ми це інстинктивно. Ноти, розташовані на відстані октави одна від одної, настільки споріднені, що ми не помічаємо різниці між чоловічим і жіночим співом: вони співають радше ті самі ноти, просто розташовані одна над одною. Це тому, що ці дві ноти перебувають у найпростішому взаємозв'язку: вони є першою та другою нотами обертонового ряду, причому друга вібрує на вдвічі вищій частоті, ніж перша. Якщо піднятися ще на одну ноту в обертоновому ряді, ви отримаєте ноту з утричі вищою частотою, ніж у нижньої. Так, це дасть інтервал, «квінту» між другою і третьою нотами. Окрім октави, це найпоширеніший інтервал, який можна зустріти майже в усіх музичних культурах світу. Знову ж таки причина в тому, що ми чуємо простий зв'язок між другою і третьою нотами (співвідношення 3 до 2).

Обертонний ряд є основою гармонії. Це природне явище, яке дає змогу вибирати: ноти в мелодії або їхні комбінації. Деякі ноти звучать «гармонійніше», порівняно з іншими, адже зв'язки між ними прості. Інші наче «стикаються» або звучать різким дисонансом, бо зв'язки між ними не такі прості. Наскільки сильний дисонанс нам потрібен — це справа смаку й культури, але смак цей базується на чутливості наших вух і мозку до обертонових рядів.

Отже, природа забезпечила нас основними складниками для музики так само як земля дала матеріали для інших видів мистецтва: барвники, глину, деревину й камінь. Картини, скульптури й будівлі можуть стояти тисячоліттями. Але музика зникає, щойно спиняються музиканти. Чому ж ми її цінуємо? Для чого потрібна музика?

Відповідь на це питання залежатиме від того, чи ви самі виконуєте музику, ходите на концерти, відвідуєте місця, де співають, чи просто слухаєте вдома або під час подорожей. Звісно, музики, яку ви слухаєте, не було б, якби хтось її не створив. Якщо ви самі пишете музику, то знаєте, що існує особлива гама почуттів, які викликає спів або гра на музичних інструментах, і які відрізняються від ефекту простого слухання. Люди, які співають у хорі, часто кажуть: хай які вони були втомлені, коли прийшли на заняття, ідуть із нього з почуттям якогось перетворення, оновлення. Почасти це відбувається тому, що фізичний акт співу впливає на наше тіло й мозок, але ще й тому, що це спільна дія, яка об'єднує нас метою з іншими людьми.

Одним із найпоширеніших спільних музичних дійств упродовж століть було виконання музики як частини релігійного ритуалу. У багатьох стародавніх культурах — в Індії, Месопотамії, Китаї, Єгипті, Греції — вірили, що вібрації звуку поширюються у всесвіті, забезпечуючи енергію і, зрештою, музику, а також створюючи гармонію. У перші століття християнства ці ідеї подавали подекуди як спробу пояснити будову Божого всесвіту, а музику — як вираження цієї будови.

Так само багато культур, які зберігають давні традиції, розглядають музику як важливу частину історії створення світу. Звідси — короткий крок до уявлення про музику як спосіб налагодження взаємин між людиною та світом природи, спілкування з тваринами й духами предків. Уважається, що музика має силу, на добро чи на зло. Іноді вірили, що вона зцілює хворих, але часто її сприймали як небезпечну або потенційно аморальну.

Музика може мати так багато застосувань і ефектів, що не завжди випадає думати про неї як про щось одне. Деякі мови

навіть не мають слова «музика» в тому сенсі, який ми надаємо йому в англійській, натомість розрізняють декламування поезії, читання релігійних текстів, гру на музичних інструментах, гру на барабанах тощо. Часто релігійну музику розглядають не як «музику», а просто як акт поклоніння (наприклад в ісламі). Адже вважається, що проспівування слів підіймає їх на вищий рівень, збільшує їхню значущість, у такий спосіб ніби наближаючи до Бога.

Звідси можемо виснувати, що, виспівуючи будь-які слова, ми ніби підсилюємо їх або принаймні трансформуємо. Ідеться не лише про те, що слова стають зрозумілішими — навпаки, буває складно зрозуміти, про що йдеться в пісні. Але якщо ви знаєте слова, то можете зрозуміти, що їхній сенс якось підсилюється під впливом музики.

Щось подібне можна сказати й про танець — це музичний спосіб інтенсифікувати переживання ритму через тіло. І це може варіюватися від дикої екстатичної енергії до урочистої ходи церемоній і ритуалів.

У деяких суспільствах релігія, танець і музика — це насамперед вираження спільності. Утім у багатьох соціальних системах, особливо сьогодні, значної уваги надають виконанню музики для слухацької аудиторії, а також індивідуальності музикантів. Бути музикантом — це професійна майстерність, часто пов'язана зі статусом або престижем. Окремі виконавці здобувають неабияку славу, особливо в сучасному світі, де все пов'язано між собою.

Інструменти існують тисячі років. Нащо вони нам потрібні, якщо ми всі маємо голоси? Основна причина полягає в тому, що інструменти дають нам змогу відтворювати більший діапазон звуків. Ми можемо грати вище, нижче, голосніше та створювати складніші малюнки нот, ніж це можливо за допомогою голосу. Ритми ударних інструментів мають вплив, який підсилює ритми танцю або урочистість ритуалу. Часом інструменти набувають такого значення, що їх починають сприймати як коштовні предмети, присвячені правителям чи богам, або ж вони стають уособленням голосів предків.